ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΑΝΑΔΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΟΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Η Παρακμή και το Τέλος Θεσμών από την Αναξιοκρατία των "Καρεκλούχων" τους

Του Απόστολου Λ. Πιερρή

Οι θεσμοί σε ένα σύστημα υπάρχουν για να εξυπηρετούν την καλή, ομαλή και αποδοτική λειτουργία του. Οι θεσμοί δεν είναι αυτοσκοπός. Στην περίπτωση των ανθρώπινων κοινωνιών, στην περίπτωση δηλαδή των συστημάτων της ανθρώπινης δραστηριότητας, οι θεσμοί υπάρχουν προς χάριν των ατόμων και όχι αντιστρόφως. Κάθε λειτουργικότητα χρειάζεται ένα πλαίσιο για να ασκηθεί. Γενικά, το περιεχόμενο χρειάζεται μια μορφή για να συσταθεί, ο δυναμισμός του απείρου χρειάζεται τον καθορισμό του πέρατος για να λειτουργήσει αποτελεσματικά. Αυτό ακριβώς το βαθύτατο οντολογικό χαρακτηριστικό της ύπαρξης είχε συλλάβει ο Πυθαγορισμός και εκφράσει με τη θεωρία ότι το ον προέρχεται από μια σύζευξη του πέρατος και του απείρου. Χωρίς σταθερό υπομόχλιο, ο μοχλός δεν μπορεί να λειτουργήσει και να εκτελέσει έργο. Αλλά βέβαια το υπομόχλιο υπάρχει προς χάριν του μοχλού και του έργου του, όχι αντιστρόφως.

Οι θεσμοί της ανθρώπινης δραστηριότητας υπάρχουν λοιπόν προς εστιασμό της λειτουργίας της. Καλοί θεσμοί είναι εκείνοι που μεγιστοποιούν την απόδοσή της. Ακόμη και όταν υποστηρίζεται ότι ένας θεσμός είναι καλός επειδή ανήκει στην παράδοση, αυτό που πραγματικά εννοείται είναι ότι ο θεσμός αυτός έχει δοκιμασμένη, σε μεγάλο βάθος χρόνου, αποτελεσματικότητα. Ακόμη και όταν υποστηρίζεται εξ αντιθέτου ότι ένας θεσμός είναι καλός γιατί είναι σύγχρονος, αυτό που πραγματικά εννοείται είναι ότι ο θεσμός αυτός είναι αποτελεσματικός επειδή προέκυψε από τις ανάγκες της σύγχρονης πραγματικότητας. Σημειώστε ότι οι δυο αυτές θέσεις είναι φαινομενικά μόνον αντίθετες και συμβίβαστες. Στην πραγματικότητα μπορεί κάλλιστα να ισχύουν και τα δυο επιχειρήματα: ένας θεσμός να είναι χρήσιμος λόγω της διαχρονικά επιτυχημένης ανταπόκρισής του στις εξελισσόμενες συνθήκες της κοινωνίας και ένας άλλος να είναι χρήσιμος ακριβώς επειδή ανταποκρίνεται στις καινούργιες απαιτήσεις αυτής της εξέλιξης. **Σημασία έχει ότι το κοινό κριτήριο βαθμολόγησης ενός θεσμού τόσο στη μια όσο και στην άλλη περίπτωση είναι λειτουργικό: αναφέρεται στη χρησιμότητά του προς επίτευξη μέγιστης απόδοσης του συστήματος το οποίο "θεμιστεύει".**

Ο θεσμικός αυτός πραγματισμός είναι σωτήριος γιατί απελευθερώνει το μυαλό και τη δράση του ανθρώπου από τις αγκυλώσεις δογματικών στερεοτύπων. Παράδοση και νεωτερισμός, συντήρηση και προοδευτισμός, είναι το καθένα μονομερώς ιδεολογικοποιήσεις μιας σύνθετης ολότητας, της οποίας ο βαθύτερος νόμος και το τελικό κριτήριο είναι η ανάγκη του ανθρώπου για δημιουργία, για μέγιστο και βέλτιστο έργο. Τίποτε δεν είναι καλό απλώς και μόνο επειδή είναι παλιό, όπως και τίποτε δεν είναι καλό απλώς και μόνο επειδή είναι καινούργιο. Το νέο μπορεί να αποτύχει παταγωδώς στο σκληρό αγώνα της πραγματικότητας, όπως και το δοκιμασμένο μπορεί να έχει φθαρεί ή ξεπεραστεί για να λειτουργήσει αποδοτικά.

Οι θεσμοί υπάρχουν, είπαμε, για να διευκολύνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα. Και η ανθρώπινη δραστηριότητα κατά βάση είναι ατομική δημιουργία. **Όχι μόνο οι θεσμοί ενός συστήματος, αλλά και το σύστημα το ίδιο της ανθρώπινης κοινωνικότητας υπάρχει για να μπορεί το άτομο να φθάνει το μέγιστο της αυτοπραγμάτωσής του, το βέλτιστο σημείο της τελειότητας της φύσης του.** Βεβαίως το σύστημα μιας κοινωνίας είναι περισσότερο από το άθροισμα των ατόμων που το απαρτίζουν. Αλλά αυτό δεν αναιρεί το ότι σκοπός του είναι η μέγιστη αυτοπραγμάτωση των ατόμων του. Το σύστημα λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής δυναμικού ακριβώς γιατί (και όταν) βοηθάει τη μεγιστοποίηση της ατομικής λειτουργικότητας σε βαθμό και με τρόπους που το άτομο ποτέ δεν θα μπορούσε να επιτύχει εάν έμενε καθ' υπόθεσιν μόνο του, χωρίς την ολοκλήρωσή του στο κοινωνικό σύστημα. Αυτή είναι σε αδρές γραμμές η εναρμόνιση του "κοινωνισμού" πάνω σε μια βάση άκραδε στην αποτελεσματική διανομή ρόλων σύμφωνα με τις ικανότητες καθενός. Έτσι και η βλάβη από ένα νοσηρό θεσμικό πλέγμα φαίνεται περισσότερο αφ' ενός μεν στην εξαιρετικά μειωμένη απόδοση των ικανότερων σε κάθε τομέα (αφού συστηματικά και θεσμικά εμποδίζονται να προσφέρουν όσα μπορούν), και αφ' ετέρου δε στην κακή διανομή ρόλων στα μέλη του συστήματος. Έχω αναλύσει πολλές φορές ποιο είναι ένα υγιές κανονιστικό πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας. (Υγεία είναι η κατάσταση μιας οντότητας που της επιτρέπει τη μέγιστη λειτουργικότητα των δυνάμεών της). **Υγιές και σωστό είναι ένα ελαφρύ και φυσικό πλαίσιο κανόνων που αφήνει τη μέγιστη ελευθερία κινήσεως στο σύστημα εσωτερικά και εξωτερικά.** Ένα τέτοιο σύστημα είναι και το μόνο που μπορεί να τηρηθεί αυστηρά με εγγυημένη ισονομία και χωρίς αυθαιρεσία. Έχω εξηγήσει πως ο βαρύς κανονιστικισμός συνεπάγεται μικρή απόδοση και συστηματική διαφθορά.

Εδώ θέλω να δείξω, σε μικροκοινωνικό επίπεδο, πώς οι μακροκοινωνικοί νόμοι που έχω περιγράψει λειτουργούν ακρηστεύοντας τους δυσλειτουργικούς θεσμούς. **Υπάρχει μια θεία και κοσμική δίκη, σύμφωνα με την οποία το νοσηρό το ίδιο σε ένα σύστημα ανθρώπινης δραστηριότητας σκάβει το λάκκο του.**

Έστω λοιπόν ένας θεσμός που δυσλειτουργεί. Αυτό σημαίνει κατ' ουσίαν ότι έχει τόσο αφύσικο βάρος που εμποδίζει την ατομική δημιουργικότητα (π.χ. με ένα πυκνό και τεχνητό κανονιστικό πλέγμα ελέγχου της ανθρώπινης δραστηριότητας).

Αλλά τότε, η ατομική λειτουργία τείνει να αποξενώνεται από το θεσμό με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, και μάλιστα αυτή η τάση επικρατεί περισσότερο εκεί που ο εμποδισμός είναι μεγαλύτερος, στα ικανότερα δηλαδή στοιχεία του συστήματος. Η ανθρώπινη δημιουργικότητα θα ασκηθεί αύτως ή άλλως: αν την εμποδίσεις σε ένα σημείο, θα συρρεύσει σε άλλο. Και θα βρει τον καταλληλότερο, δηλαδή τον πιο ελεύθερο, τόπο για να λειτουργήσει.

Οσοδήποτε κλειστό και εάν είναι ένα θεσμικό πλαίσιο σε κάποιο σημείο, πάντα μπορεί να εκδηλωθεί "παραλειτουργία" τόσο πιο επωφελής όσο πιο αυστηρό είναι το κλειστό σύστημα. Όσο πιο αφύσικη είναι μια απαγόρευση, τόσο πιο μεγάλη είναι η ηδονή από την παραβίασή της. Στην οικονομία ισχύει ο ίδιος νόμος: όσο πιο τεχνητός είναι ένας κανονιστικός περιορισμός, τόσο μεγαλύτερο το κέρδος από την παράκαμψη ή αθέτησή του.

Η φυσική αποξένωση του άξιου ανθρώπινου υλικού από ένα δυσλειτουργούντα θεσμό προκαλεί εσωτερική αναξιοκρατία. Έτσι στη διαρθρωτική δυσλειτουργία λόγω θεσμικού κανονιστικού βάρους προστίθεται η δυσλειτουργία που οφείλεται στον ανθρώπινο παράγοντα. Η αναξιοκρατία έχει την τάση να αποδοκιμάζει κάθε πραγματιστικό κριτήριο, κάθε αξιολογία της λειτουργικότητας, της απόδοσης και της επιτυχίας. Γιατί αυτοί οι παράγοντες και κριτήρια εξαρτώνται από ικανότητες πραγματικές, και όχι από καπατσούνες μανουβραρισμάτων των ισορροπιών εξουσίας μέσα στα θεσμικά όργανα. Και η αναξιοκρατία δεν έχει σχέση με πραγματικές ικανότητες. Βέβαια στην αρχή της εξέλιξης της κοινωνικής ασθένειας, ο θεσμός λειτουργεί φαινομενικά επιτυχημένα, αφού ελέγχει απολύτως το σχετικό τοπίο. Αλλά προϊούσης της δυσλειτουργίας, **η αναπόφευκτη ανεξαρτητοποίηση των υγιών δυνάμεων φανερώνει όλα και περισσότερο την ανεπάρκειά του θεσμού στην εξυπηρέτηση των σκοπών για τους οποίους υποτίθεται ότι υφίσταται.** Σκληραίνει έτσι σιγά-σιγά στην καθαρή συντήρηση των δυσλειτουργικών δομών του αντί παντός αντιτίμου. Διάφορα νοσηρά φαινόμενα αρχίζουν να εμφανίζονται όλο και περισσότερο, όσο η ανεπιτυχής λειτουργία του δεν μπορεί να αποκρυβεί. Στο θεωρητικό πεδίο, η ανικανότητα και έλλειψη επιτυχίας ιδεολογικοποιείται σε μια στείρα λατρεία αφηρημένων ιδεωδών δικαίου και νομιμότητας. Η αξιολογία της αξίας, της ικανότητας και της επιτυχίας καταδικάζεται ως επικίνδυνος υλισμός. Ο θεσμός (ή μάλλον ακριβέστερα οι "καρέκλες" του θεσμού) αναπτύσσει την ιδέα ότι αυτός αμύνεται υπέρ των "πραγματικών αξιών" που το πνεύμα της ικανότητας και επιτυχίας πάει να ανατρέψει θυσιάζοντάς τις στο βωμό του ανταγωνισμού και του κέρδους της αγοράς. Στην ουσία ο θεσμός αμύνεται υπέρ της πιο ωμής συντήρησης των παλαιόθεν κεκτημένων του. Μετατρέπεται σε ένα στυγνό όργανο για να κρατηθεί κλειστό ένα σύστημα ανθρώπινης δραστηριότητας. Προσθέτει έτσι ένα τρίτο πεδίο ζημιάς που προκαλεί στην κοινωνία: πέρα από τη διαρθρωτική και αναξιοκρατική δυσλειτουργία, έχουμε τώρα και τη συντεχνιακή δράση.

Νοσούντες θεσμοί βλάπτουν σοβαρά την κοινωνία: προκαλούν κακό καταμειρσμό έργου και εμποδίζουν την ατομική δημιουργικότητα, ιδίως των ικανοτέρων

Ανώνυμου Φλωρεντινού καλλιτέχνη: τελευταίο τέταρτο του 15ου αιώνα Νεοέλληνη Καρεκλούχος

Όσο οι ποικιλότροπες πέδες που αντιπροσωπεύει για την ελεύθερη ανθρώπινη δραστηριότητα πολλαπλασιάζονται και βαραίνουν, τόσο πιο φανερά άχρηστος καθίσταται ο δυσλειτουργών θεσμός. Αλλά τόσο περισσότερο συσπειρώνει τους εξαρτηματικούς του: αυτοί ξέρουν ότι η απελευθέρωση του συστήματος από το φορτίο του άχρηστου θεσμού θα τους στερήσει τη δυνατότητα να υπιολειτουργούν ή δυσλειτουργούν ατιμωρητί. Η απελευθέρωση θα βάλει στη θέση τους τόσο την θεσμική αναξιοκρατία όσο και την εξωθεσμική πια αξιοκρατία. Οι "καρέκλες" και τα εξαρτηματικά τους αντιδρούν τώρα λυσσαλέα, χωρίς λογική, τυφλοί από την οδύνη της ανικανότητάς τους.

Ο λόγος τους είναι "ξύλινος", λειτουργεί είτε με ιδεοληπτικά συνθήματα είτε με συναισθηματική φόρτιση χωρίς συγκεκριμένο περιεχόμενο. Οι λέξεις τους δεν αντιπροσωπεύουν νοήματα αλλά μόνον εκφράζουν συγκινησιακή ένταση. Έτσι κάθε κριτική εναντίον των "καρεκλών" θεωρείται πράξη προδοσίας κατά του θεσμικού συστήματος. Κάθε λάθος των "καρεκλούχων" ενός θεσμού, όσο παταγώδη αποτυχία και να συνεπιφέρει, πρέπει να μένει χωρίς επιπτώσεις. Αντιθέτως αυτοί που θεληματικά ή άθελά τους αναδεικνύουν την ανικανότητα των "καρεκλούχων" έστω και με την απλή αντιπαράθεσή τους προς αυτούς, πρέπει να τιμωρούνται αργά ή γρήγορα, εδώ ή εκεί, για να συνετίζεται η κοινωνία και να μην απελευθερώνονται τα άτομα. **Η άμυνα υπέρ του θεσμού ταυτίζεται με τη συσπείρωση όλων των εξαρτηματικών γύρω από τους "καρεκλούχους του θεσμού".**

Δόξα τω Θεώ που γίνεται αυτό! Γιατί οι "καρεκλούχοι" της συμφοράς είναι χωρίς τη θέλησή τους όργανα της θείας δίκης και της ταυτόσημης κοσμικής τάξης. Επιτυγχάνουν το ακριβώς αντίθετο αυτού που επιδιώκουν. **Η αλογία και αυθαιρεσία τους ("εμείς είμαστε ο θεσμός") υποσκάπτει τον ήδη δυσλειτουργούντα θεσμό.** Ακριβώς επειδή η αναξιοκρατία ταυτίζεται με τον ασθενούντα θεσμό, αποδεικνύει καλύτερα την αποτυχία του. **Αφού οι καρεκλούχοι είναι ο θεσμός, η ανικανότητά τους είναι ανικανότητα του θεσμού. Έτσι, στην τύφλωσή τους, προσφέρουν θετικό έργο: επιταχύνουν τη διαδικασία αποδόμησης του συστήματος, απαραίτητη προϋπόθεση της ριζικής αναδόμησης που χρειάζεται η κοινωνία** για να απεγκλωβιστεί από τον νοσηρό κανονιστικισμό και να αναλάβει ένα ελαφρύ και φυσικό πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας και της ατομικής δημιουργικότητας. Οι "καρεκλούχοι" της αναξιοκρατίας είναι αναγκαία υποκείμενα της εξέλιξης αυτοκάθαρσης του κοινωνικού σώματος. Είναι από τους "αναγκαίους": ένα χρήσιμο μεταβατικό στάδιο στη διαδικασία της "δημιουργικής κατατροφής" των νοσηρών δομών και εστιών ενός συστήματος. Τους χρειαζόμαστε παρόλο που δεν θέλουμε να είμαστε στη θέση τους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρέπει να μην τους κρίνουμε, έστω και εάν, τρόπον τινά, τους λυπόμαστε.

Αντιπαραθέστε την παθολογία της νόσου που περιέγραψα προς τη συμπεριφορά ενός αναπτυγμένου συστήματος ανθρώπινης συνύπαρξης. Εκεί το λάθος ενός "καρεκλούχου" πληρώνεται πανάκριβα. Αν διανοηθεί ο δυστυχής καρεκλούχος που έσφαλε να επικαλεσθεί τη θεσμική του θέση, ο πέλεκυς πέφτει διπλούς: γιατί τότε, δεν φτάνει που απέτυχε, αλλά επιχειρεί να παρασύρει και το θεσμό που εκπροσωπεί στην πτώση του, στιγματίζοντας και εκείνον με το δικό του προσωπικό σφάλμα. Ο θεσμός ακριβώς αποβάλλει τον καρεκλούχο του για να κρατήσει την αξιοπιστία του σαν θεσμός αλώβητη από την αναξιοπιστία που γεννά η αποτυχία του καρεκλούχου. Γιατί αφού ο καρεκλούχος έσφαλε με όλη την πανοπλία του θεσμικού οργανισμού που εκπροσωπεί, τι θα έκανε ο τάλας αν αγωνιζόταν στο ελεύθερο πεδίο γυμνός θεσμικά, χωρίς θεσμική κατοχύρωση και στήριξη; Θα ήταν οντολογικά ανύπαρκτος.

Οι θεσμοί δεν είναι για να δίνουν βάση σε ημιθανείς ώστε να γίνονται κάποιοι. Αντιθέτως απαιτούν υπερπροσφορά έργου: το δούναι του ατόμου σε θεσμική θέση πρέπει να είναι μεγαλύτερο από το λαβείν του. Η έμφαση στην διαρκή ευθύνη του θεσμικού ατόμου και ο υπερκείμενος πέλεκυς των συνεπειών, που σημαίνει την απομάκρυνσή του και στην περίπτωση μικρού ακόμη καθαρού οργανικού λάθους του, εξασφαλίζουν την αξιοκρατία των θεσμών και την υγεία του δεδομένου δομικού συστήματος. Αν δεν μπορούμε να έχουμε την ελάχιστη θεσμική υπόσταση της Αθηναϊκής πολιτείας του χρυσού αιώνα, ας έχουμε τουλάχιστον ανελάττωτη την αρχή της συνεχούς ευθύνης των θεσμικών ατόμων.